

Ορθολογισμός/Ρομαντισμός: Σημείωμα-απάντηση στην κριτική βιβλιοπαρουσίαση του Η. Κούβελα του βιβλίου «Κείμενα Νευροψυχολογίας», *Ψυχολογικά Θέματα*, 1988, 1, 69-72.

Θ. Καράβατος

Ένα ερώτημα που μου έθεσε ο Ηλίας Κούβελας, στην κριτική βιβλιοπαρουσίαση που έκανε για τα *Κείμενα Νευροψυχολογίας*, μου δίνει την ευκαιρία να διευκρινίσω μια άποψη που διατυπώνεται στο κείμενό μου στο βιβλίο αυτό, *Οι Απαρχές της Νευροψυχολογίας στην Ελλάδα*, με το οποίο κριτικά και εγώ παρουσιάζω το βιβλίο του Σ. Αποστολίδη, *Αι Ψυχώσεις*. Στο βιβλίο του Αποστολίδη πρωτοεμφανίζονται, στην Ελλάδα του 1889, έννοιες του επιστημονικού πεδίου, που πολύ αργότερα θα ονομασθεί Νευροψυχολογία.

Το βιβλίο αυτό, έγραφα, «πρέπει να χρεωθεί στον εκσυγχρονιστικό, ορθολογικό, ιδεολογικό ρεύμα που, σαφέστερα μετά το 1880, απομάκρυνε το ιδεολογικό κέντρο βάρους της ελληνικής κοινωνίας από τον ρομαντισμό». Ο Ηλίας Κούβελας, χωρίς να διαφωνεί με τις γενικότερες θέσεις που αναπτύσσω, προεκτείνοντάς τες μάλιστα, ρωτά «γιατί θεωρώ ότι στην Ελλάδα, ο ορθολογισμός, φιλοσοφική κυρίως κατηγορία, έρχεται σε αντίθεση με το ρομαντισμό, αισθητική κυρίως θεωρία. Και αν είναι έτσι, πρέπει να θεωρήσουμε ότι και στην Ευρώπη υπάρχει η ίδια αντίθεση;»

Στο μικρό τομίδιο *Ρομαντισμός*, από την Αγγλική σειρά *Η γλώσσα της κριτικής* (Lilian R. Furst, Ερμής, 1969) διαβάζω από την πρώτη του αράδα: «Η προσπάθεια να καθορίσει κανείς τον ρομαντισμό, αποτελεί επικίνδυνη περιπέτεια: πολλοί έχουν κιόλας πέσει θύματά της. Η καίρια αυτή

προειδοποίηση (...) δεν εμπόδισε όμως τους κριτικούς να εξακολουθούν να ψάχνουν ασταμάτητα για την κατάλληλη ερμηνεία του όρου ρομαντισμός». Δεν εμποδίζει φυσικά και εμένα να πέφτω(...) θύμα της χρήσης του. Εύλογο λοιπόν το ερώτημα και ανάγκη δική μου να εξηγηθώ.

Ως μη ειδικός, θα εξηγηθώ μέσω κυρίως βιβλιογραφικών αναφορών που μου είναι προσιτές. Κάποιες από αυτές άλλωστε τροφοδότησαν κατά καιρούς τους, παράπλευρους προς την ψυχιατρική, προβληματισμούς μου, φυσικά και το κρινόμενο κείμενο (μερικές ήδη αναφέρονται σ' αυτό). Αναμφίβολα το θέμα είναι τεράστιο κι εγώ απλές μόνο, και αναπόφευκτα σχηματικές νήξεις θα παραθέσω εδώ, μόνο για να δικαιώσω την αντιπαράθεση ρομαντισμού/ορθολογισμού στην οποία επιμένω.

Ο ρομαντισμός μπορεί να θεωρείται σήμερα μια «αισθητική» κυρίως θεωρία, πλην όμως δεν ήταν πάντοτε έτσι. Παραθέτω από το ίδιο περί ρομαντισμού τομίδιο: «Το επίθετο *ρομαντικό* εφαρμόζεται, κατά κανόνα, σε διαφορετικά ύφη και έργα, σε φιλοσοφικά συγγράμματα, καμιά φορά και σε τρόπους ή ενδυμασίες που κάνουν την εμφάνισή τους στην Ευρώπη, ανάμεσα στα 1770 και το 1830 (...) το αδιέξοδο δεν οφείλεται τόσο στα σφάλματα εκείνων που φιλοδοξούν να καθορίσουν τον ρομαντισμό όσο στον ίδιο το χαρακτήρα του ρομαντικού *κινήματος* (...) ο όρος ρομαντικό δεν είναι από την αρχή ένας όρος καλλιτεχνι-

κής κριτικής· υποδηλώνει βασικά ένα τρόπο σκέψης που στρέφεται προς το φαντασικό και το συναισθηματικό (...) η ζωτική αλλαγή που οδήγησε στη γέννηση του ρομαντικού κινήματος στη λογοτεχνία, οφείλεται όχι τόσο στη χρησιμοποίηση της λέξης ως όρου λογοτεχνικής κριτικής, όσο στην ουσιαστική *αλλαγή στάσης* που παρατηρείται σ' ολόκληρο τον 18ο αιώνα (...) ως αποτέλεσμα του βασικού και καινούριου προσανατολισμού που παίρνουν οι ανθρώπινες αξίες. Προσανατολισμού που επηρεάζει όχι μονάχα το λογοτεχνικό ύφος αλλά και όλη την *αντίληψη για τον Άνθρωπο και τη Φύση*. (Οι υπογραμμίσεις δικές μου).

Είναι προφανές ότι ο ρομαντισμός είναι και ιδεολογική κατηγορία· έτσι τη χρησιμοποιώ αντιπαρατάσσοντάς την στον ορθολογισμό.

Ο Στέφανος Ροζάνης, επισημαίνοντας στις συνομιλίες Γκαίτε-Εκερμαν δύο μαρτυρίες για το ρομαντισμό, παρατηρεί ότι το ιδιαίτερα σημαντικό τους στοιχείο βρίσκεται όχι στη διάκριση κλασσικού/ρομαντικού, που κάνει ο Γκαίτε, αλλά στον προσδιορισμό της ουσίας του ρομαντισμού ως «παθολογικής σύλληψης του κόσμου». Αυτό όμως στην αρνητικότητά του «ορίζει μια θετικότητα, γύρω από την οποία ο ρομαντισμός ανέπτυξε τις πλέον ουσιαστικές του συλλήψεις, τόσο στις *φιλοσοφικές* του εκφάνσεις, όσο και την καλλιτεχνική του έκφραση και πρακτική». Πρόκειται για τη «ρομαντική εξέγερση» που αποτελεί άλλωστε και τον τίτλο του βιβλίου του «Ύψιλον» (1987), μπροστά στη «θνήσκουσα μηχανοκρατία του δέκατου όγδοου αιώνα», μπροστά στην «ασφυκτικότητα του *ρασιοναλισμού*» (δικές μου υπογραμμίσεις).

Ανατρέχοντας στο *Εγχειρίδιο ιστορίας της φιλοσοφίας* των Windelband και Heinsoeth (Μορφ. Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης 1985) απομονώνω κάποιες, σκόρπιες, επι-

σημάνσεις: αν στον 17ο αιώνα κυριαρχεί ο «μεθοδολογικός στοχασμός», αν στον 18ο αιώνα αναδεικνύεται ο ορθός λόγος, στον 19ο αιώνα αναπτύσσεται έντονα το ερώτημα κατά πόσο «η σύλληψη των φαινομένων από τις φυσικές επιστήμες» είναι σημαντικό στοιχείο για τη θεωρητική αντίληψη του κόσμου και της ζωής. Στους δύο πρώτους αιώνες η σκέψη τροφοδοτείται από τη φυσική και επομένως κυριαρχεί η μηχανιστική θεώρηση (π.χ. ο καρτεσιανός δυισμός, η οχυρωμένη πίσω από τη μηχανοκρατία του Νεύτωνα αισθησιοκρατική ψυχολογία των Locke, Condillac και άλλων, η εδραιωμένη στη φυσιολογία ηθική φιλοσοφία του Cabanis). Αλλά, κατά τον Gillispie (*Στην κόψη της αλήθειας*, Μορφ. Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1986), «από τον 18ο αιώνα κι έπειτα η αναγκαιότητα να βρεθεί μια κατάλληλη θέση για την επιστήμη είναι ακριβώς αυτό που πόλωσε την κουλουρά στις δύο μεγάλες τάσεις της, το *ρομαντισμό και τον ορθολογισμό*». Για τους Windelband και Heinsoeth, στην εξέλιξη της μηχανιστικής σκέψης αντιτάχθηκε η γερμανική φιλοσοφία μέσω της ανάδειξης της σημασίας «ενός σκόπιμα ανελισσόμενου *εσωτερικού κόσμου*». Μήπως αυτός ο εσωτερικός κόσμος δεν υπενθυμίζει ακριβώς το ρομαντισμό; Με τα λόγια και πάλι του Gillispie: «η ρομαντική παράδοση θεωρώντας τη νευτώνια επιστήμη πτώχευση και μόνο, ξεσπαθώνει εναντίον της αντικειμενικότητας, και είτε κυρήσσει τον πόλεμο στην επιστήμη και όλα της τα έργα, είτε αλλιώς (πράγμα που εξακολουθεί ολόκληρο τον 19ο αιώνα) προτείνει την αντικατάστασή της με μια *υποκειμενική επιστήμη* που θα προσαρμόζει τη φύση στον άνθρωπο, επιστρέφοντας από το μηχανισμό στον οργανισμό ως μεταφορική έκφραση της τάξης. Δεν είναι λοιπόν περιέργο γιατί η *βιολογία* έρχεται στο προσκήνιο και τροφοδοτεί την αντιδικία του *βιταλισμού και της μηχανοκρατίας*».

Ο βιταλισμός αυτός εμπνέεται από τη «Φιλοσοφία της Φύσης», είναι μονιστικός και αντιπαράτίθεται στο δυϊσμό του Διαφωτισμού. Ταυτόχρονα κλονίζεται το γόητρο της λογικής, δεν είναι όλα προσιτά στη γνώση, ούτε πρωταρχικό το καρτεσιανό *Gogito*. Δεν είναι προφανώς τυχαίο ότι η «Φιλοσοφία της Φύσης» σχετίζεται άμεσα με τον ρομαντισμό («Ιστορία της Φιλοσοφίας» στην *Pléiade*). Πέραν αυτής, ο Χ. Θεοδωρίδης, στην *Εισαγωγή της φιλοσοφίας*, ομιλεί για «ρομαντικούς φιλοσόφους», κατατάσσοντας σ' αυτούς τον Fichte, τον Schelling και τον Hegel, τους «συνεχιστές του Kant». Η υποκειμενική φιλοσοφία του Fichte επέδρασε αναμφισβήτητα στις αλλαγές που παρατηρούνται, ώστε η «φαντασία έρχεται στο προσκήνιο μονάχα με τους ρομαντικούς» (L.R. Furst). Ο Στ. Ροζάνης, από τη μεριά του, παρατηρεί πως «η καινούρια αυταπάτη (ο υπερβατικός ιδεαλισμός του ρομαντισμού) αναζητά τώρα τη σωματικότητα της ψυχής και την ψυχικότητα του σώματος, την πνευματοποίηση της φύσης και τη σωματοποίηση του πνεύματος (...). Η ακύρωση του δυϊσμού είναι το πεδίο πάνω στο οποίο ο ρομαντισμός δίνει την πολυτιμότερη, αλλά και την πιο αιματηρή του μάχη».

Η υπαγωγή της ψυχικής ζωής στο κέντρο της φυσικής γνώσης τίθεται ερωτηματικά και μέσα σε όρια.

Η διαμάχη για την οποία με ρωτά ο Ηλίας Κούβελας, η αντίθεση ρομαντισμού/ορθολογισμού στην Ευρώπη του 19ου αιώνα, αναπτύσσεται ακριβώς μέσα σε αυτά τα πλαίσια: ο απόηχός της θα φτάσει, κα-

θυστερημένα, και στην Ελλάδα. (Σχηματικά θεωρείται ότι το ρομαντικό κίνημα στην Ελλάδα ανθεί από το 1830 μέχρι το 1880 (Κ.Θ. Δημαράς: *Ο Ελληνικός Ρομαντισμός*, Ερμής 1985). Στη Γαλλία π.χ. ο Broussais θεωρεί την πνευματική δραστηριότητα ως εγκεφαλική λειτουργία, ενώ ο Main de Biran, αντιτιθέμενος, διακρίνει την ψυχολογία από τη φυσιολογία και ανάγει σε θεμελιακή αρχή την αυτοσυνείδηση. Δεν είναι τυχαίο επίσης ότι ήταν επηρεασμένος από τη γερμανική φιλοσοφία: η ιδιαίτερη σημασία που δίνει στην «εσωτερική εμπειρία» αποτελεί, όπως προαναφέρθηκε, τον πυρήνα του ρομαντικού κινήματος. Η συνέχεια αυτού του ρεύματος θα φτάσει μέχρι τον ψυχολογισμό: αντίθετα η αντικειμενική ψυχολογία, που συνδέεται με τον ορθολογισμό και την εμπειριοκρατία, θα καταλήξει στο θετικισμό. Οι δύο τάσεις θα κρατήσουν έκτοτε τον διαρκώς εναλλασσόμενο ρυθμό τους.

Η περίπτωση του Αποστολίδη και της εναντίον του πολεμικής εμπλέκεται στις διακυμάνσεις του ίδιου ρυθμού αλλά στα καθ' ημάς. Μένει ασφαλώς να μελετηθεί περισσότερο και να διερευνηθεί πληρέστερα το πλαίσιο εντός του οποίου διακινούνται στην Ελλάδα οι ιδέες που σχετίζονται με τις αντιλήψεις για τα ψυχικά φαινόμενα. Μένει να δούμε από πιο κοντά την εισαγωγή των ψυχολογικών και ψυχιατρικών αντιλήψεων στον τόπο μας.

Αναμφίβολα, κάθε παρατήρηση, κριτική, συμπλήρωση, προέκταση, πληροφωρία γύρω από παρόμοια θέματα είναι απολύτως χρήσιμη και γόνιμη.